

Haga i Svinnegarns socken

LARS SJÖBERG

Som ett av Mälardalens förnämsta privata byggnadsverk räknades under 1600-talets sista decennier huvudbyggnaden på Haga i Svinnegarns socken. Den slottsliknande tvåvåningsbyggnaden i sten var helt en nybyggnad i den internationella barockstil som introducerats till Sverige på 1650-talet av Jean de la Vallé och Nicodemus Tessin d. ä. Att den senare är arkitekten, vilket också är den gängse traditionen, torde inte kunna betvivlas, då byggnadens komplicerade planform och rumsproportionering nära nog direkt stämmer överens med Tessins dokumenterade arbeten, främst med det för änkedrottning Hedvig Eleonora på 1660-talets början projekterade och påbörjade Drottningholms slott.

Det mest talande beviset för samtidens uppskattning av Haga då det var nyuppfört har vi på den karta som Karl XI beställde 1688 av Edmund Gripenhielm, då utnämnd till chef för Generallantmäterikon-

Bild 1. Haga herrgårdsanläggning från entré- eller gårdsidan. Foto 1974. Byggnadens stomme överensstämmer med Sueciabilden med undantag av det omkr. 1840 förändrade yttertaket och den då uppbyggda lanterninen över mittpartiet samt yttertrappan i granit.

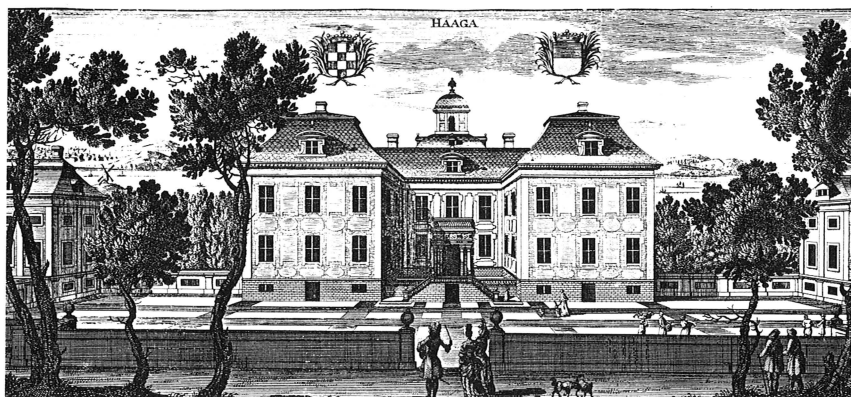

Bild 2. Haga. Detalj av kopparstick i Suecia Antiqua et Hodierna framställande huvudbyggnadens gårdsfasad. Kopparsticket återgår på en förstudie som utarbetats efter en arkitekt- eller byggnadsritning av denna fasad, vilket förklarar det felaktiga djupet på det indragna mittpartiet.

toret i Stockholm. Den berömda kartan, sedan 1800-talets slut i Kungl. Biblioteket, som i allmänt tal går under namnet Gripenhielms Mälarkarta, avbildar i en serie akvareller Mälarens städer och segelleder, de förnämligare bebyggda herrgårdarna och slotten runt och i närheten av dess stränder. I serien med de största avbildningarna av städer och kungliga slott är Haga placerat tillsammans med en handfull privatägda gods med nyuppförda corps de logis av sten. Akvarellen av Haga återger gården från sydsidan med det tvåvåninga stenhuset omgivet av en nyanlagd barockträdgård och äldre trähusbebyggelse i grannskapet. Liksom idag höjde sig åt trädgårdssidan en tornliknande mittrisalit till tre våningars höjd.

Överensstämmelsen är närmast identisk med husets arkitektur idag med undantag av takets utformning och den mellan risaliterna åt trädgårdssidan utdragna taklisten.

I Nationalmuseums Tessin–Hårlemansamling finns en oidentifierad fasadritning av en slottsliknande byggnad i två våningar med i huvudsak överensstämmande proportioner med trädgårdsfasaden på Haga. Det unika kompositionsschemat med integrerade risaliter eller korta flyglar återfinns på ritningen, vars taklösning avviker från Mälarkartans vy av Haga.

Ritningen, osignerad men sannolikt utförd av Nicodemus Tessin

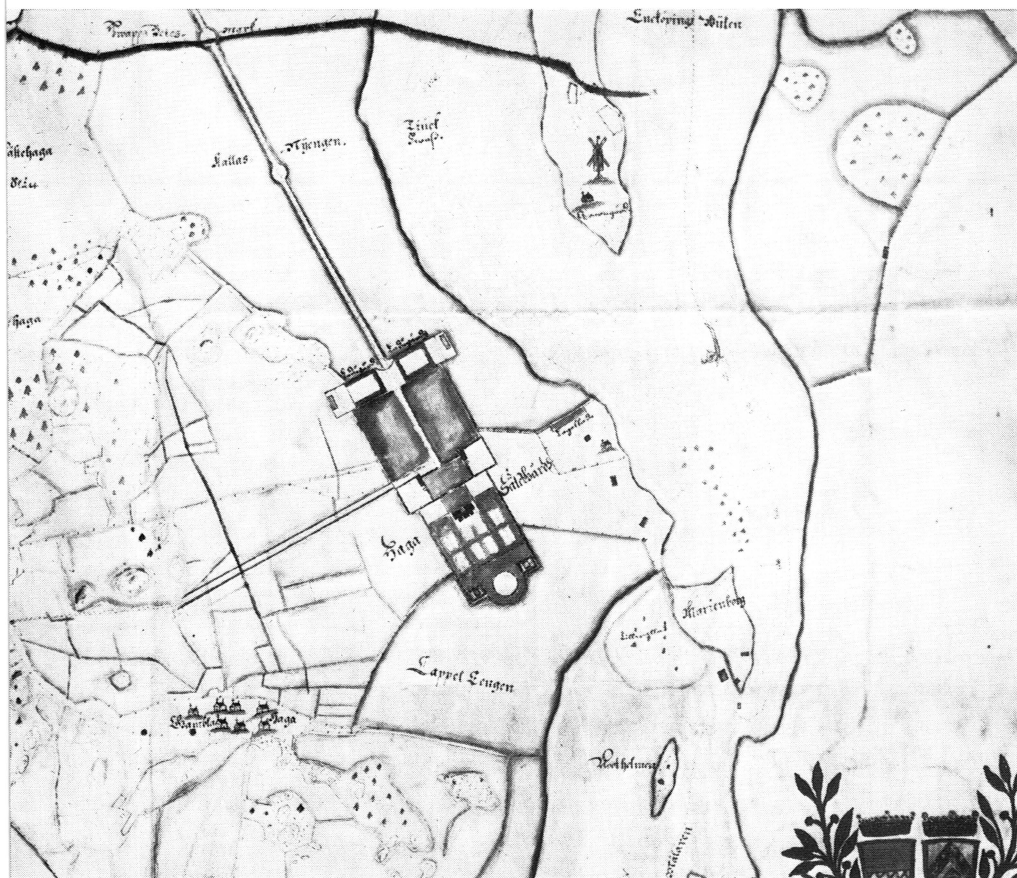

Bild 3. Detalj av karta över Haga sätesgård från 1668 med det nuvarande stenhuset, stenmagasinet och barockträdgården utritad med kvarter närmast huset och vattendammar vid trädgårdens nedre del mot Mälaren. Ännu idag är placeringen av vägar, ladugård och trädgårdens omfattning i stort sett oförändrad. Karta på pergament i Statens Lantmäteriverks arkiv.

d. ä., visar likaledes en trevånig mittrisalit av samma typ som den utförda på Hagas trädgårdsfasad. Denna fasad är avbildad i färglitografi i Klingspor-Schlegels, *Upplands herregårdar*. I den beskrivande texten till det senare verket utkommet i häften 1881 nämns traditionen att Nicodemus Tessin d. ä. skulle ha begärt att få bygga en slottsliknande huvudbyggnad för dåvarande ägaren kammarrådet Gustav Persson Natt och Dag, men nekats om han som arkitekt inte kunde rita en byggnad i vilken alla rum skulle ha två ytter- eller fönsterväggar. Något

Bild 4. Haga från Mälaren. Akvarell från åren 1688–89 av Carl Gripenhielm på dennes Mälarkarta i Kungl. biblioteket. Denna avbildning visar trädgårdsfasadens ursprungliga utseende med den äldre högre takkonstruktionen i form av individuella tak över de olika byggnadsdelarna. Akvarellen avbildar även den äldre timmerbebyggelsen öster om stenhuset.

som Tessin skulle ha lyckats med enligt den återgivna traditionen eftersom bygget kom till stånd.

Sanninghalten i denna kuriösa historia torde inte vara stor, särskilt som två rum i varje våning just saknar de begärda egenskaperna. Men betecknande är, att man tidigt insett hur komplicerad och genialt komponerad husets arkitektur är.

Genom daterade kartor kan projekteringen eller själva byggnadstiden tidsbestämmas till 1660-talets förra del, ett för svensk arkitekturhistoria tidigt exempel på en ny villaartad herrgårdsarkitektur, vars inspirationskällor bl. a. kan föras tillbaka till den på 1500-talet verksamme italienske arkitekten Andrea Palladios villor runt staden Vicenza. Hags huvudbyggnad torde dessutom trots senare förändringar vara en av de bäst bevarade herrgårdsanläggningar av Nicodemus Tessin d. ä. vi har. Övriga tidigare Tessin tillskrivna slottsbyggen torde enligt senare forskning i huvudsak vara andra arkitekters verk som Sjöo och Salsta i Uppland, vilka i sitt utförda skick tillskrivas Mathias Spieler.

Av övriga större privata byggen som Claes Totts Ekolsund och Gustav Soops Mälsåker torde dessa närmast kunna betraktas som kompletteringar och ombyggnader av äldre anläggningar.

Att Tessin d. ä. varit verksam vid ett flertal enskilda byggnadsföretag

Bild 5. Haga från trädgårdssidan. Foto Nordiska museet 1930. Trädgårdsfasaden bär spår av ombyggnaden omkr. 1840 i form av det lägre taket, den framdragna taklistan buren av konsoler och de förstörade fönsterna i mittaxeln. Byggnadens proportioner överensstämmer dock helt med Mälarkartan från 1680-talets slut.

med mer eller mindre betydande detaljer eller lösningar som den yttre fasadarkitekturen på Skokloster kan inte förnekas, men något i likhet med Haga nystartat slottsliknande bygge torde Nicodemus Tessin d. ä. inte kunna bindas vid. Åtminstone inte i Mälardalen, såvida inte det av Erik Lindschöld uppförda Stavsund påbörjats av honom och inte av sonen Nic. Tessin d. y.

Trots att Haga till exteriör bär spår av senare tiders insatser har det i interiören bevarats taklister och dekorerade stucktak från tidigt 1700-tal. Själva huvudbyggnaden och omgivningen med den alltjämt skönjbara barockträdgården, de två långa 1700-talsflyglarna, magasinet och stallet ger Haga en särställning bland Upplands och Mälardalens stora herrgårdar. Dess nuvarande tillstånd är präglad av ett smygande förfall med åtföljande förstörelse av vandaler och mer eller mindre väl medvetna souvenirjägare, vilket ytterligare försvårar ett framtida iståndställande eller åtminstone ett bevarande av det som ännu finns kvar.

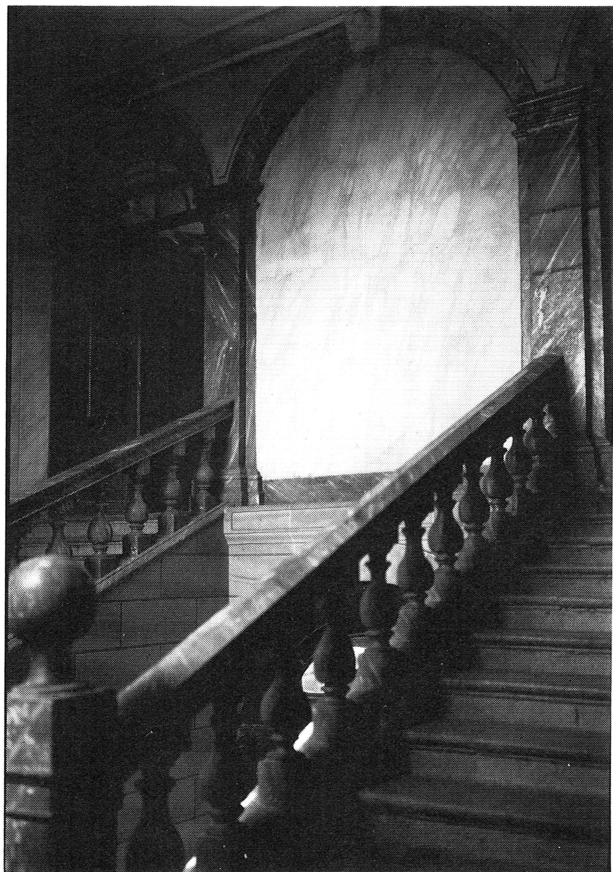

Bild 6. Trapphuset på Haga före 1910-talets ombyggnad, som leddes av arkitekten Isak Gustaf Claesson och vid vilken trapploppen kastades om. Fotot visar sannolikt Nic. Tessin d.ä.:s ursprungliga arrangemang, där trappans två övre lopp når det centralt belägna galleriet i övervåningen. Sannolikt har en balustrad tidigare funnits på platsen för den ljusa väggen i mittarkaden. Foto O. Sirén omkr. 1910, Nordiska museet.

Det en gång bland Upplands största jordagods räknade Haga, som bl. a. haft kung Karl Knutsson till ägare, och som under medeltiden var bebyggt med ett fäste kallat Marienborg vid Enköpingsåns utlopp i Mälaren några hundra meter från den på 1600-talet anlagda barockanläggningen, har det senaste århundradet allt mer förminskats till arealen för att slutgiltigt omkring 1920 avstyckas. Sedan 1920 har det varit skilda ägare av huvudgården och själva slottsområdet. Det senare upptar ett smalt område med den kilometerlånga delvis tredubbla allén från stora vägen Strängnäs-Enköping fram till det s. k. slottsområdet med stall, magasin, tvättstuga, rättarebostad, trädgårdsmästarebostad samt den egentliga mangården med huvudbyggnad och två långa, reveterade envåningsflyglar under brutna tak. Området som omfattar

Bild 7. Trapphuset på Haga efter I. G. Claessons ombyggnad 1913. Observera att de ursprungliga balustraderna av marmorerat trä befinner sig på ursprunglig plats, men att själva trapporna bytt plats. Foto omkr. 1930 under herrgårdens pensionatstid. Nordiska museet.

cirka 40 tunnland inbegriper även den gamla barockträdgården och dess fortsättning ner mot Mälaren och en nu med fastlandet sammanvuxen holme, Notholmen.

Detta slottsområde, som av löjtnanten Adolf Wersäll avstyckades då gården i övrigt avträddes, har sedan denne även lämnat detta ägts av bl. a. Sveriges Hotell- och Restauranganställdas Förbund. Huvudbyggnaden har därefter fungerat som pensionat, vårdhem och danslokal. Haga har under de senare decennierna växlat ägare i tät följd och allt mer i form av ett aktiebolag, Haga slottsområde AB, fått karaktär av ett markinvesteringsobjekt. En eventuell exploatering för bostads- eller industriändamål av markområdet utgör idag ett latent hot för bebyggelsen genom dess närhet till det expanderande Enköping. Den stora slottsliknande huvudbyggnaden har därför stått öde sedan den upphört att vara huvudbyggnad till ett jordbruk, pensionat och vårdhem. I

Bild 8. Detalj av stucktaket i övervåningens västra sal på Haga. Dekoren som bl. a. återger blomstergirlander och människoansikten torde vara utförd under Henrik Falkenbergs och hans maka Anna Maria Mörners ägotid omkr. 1730. Foto Nordiska museet omkr. 1930.

Bild 9. Relief i stuck föreställande Adams och Evas utdrivande ur paradiset, inmurad på 1910-talet över en spis i övre våningen på Haga. Reliefen kan sannolikt tillägnas René Chauveau och dateras till tiden omkr. 1700. Foto Nordiska museet.

Bild 10. Hagas byggherre Gustaf Persson Natt och Dag 1653. Oljemålning av okänd konstnär. Svenska Porträttarkivet.

likhet med många andra stora hus saknas behov i dagens Sverige av denna typ av kulturellt värdefulla byggnader.

Haga slottsområde AB med de sedan cirka fem år obebodda byggnaderna har våren 1974 övertagits av byggnadsföretaget Sju byggare i Stockholm som representeras av civilekonom Karl Erik Eriksson. Enligt uppgift undersöker markägaren möjligheter att finna ett användningsområde för bebyggelsen. Då frågan om byggnadsminnesförklaring väckts av Riksantikvarieämbetet av barockanläggningen har de nuvarande ägarna kontaktat Riksantikvarieämbetet och stadsarkitekten i Enköping kommun rörande eventuella möjligheter till bidrag för en iståndsättning. Under nuvarande förhållanden kan byggnadsnämnden i Enköping avslå en eventuell begäran om tillstånd till rivning.

En långsiktig möjlighet för denna unika anläggning att leva vidare vore önskvärd. Ehuru ovanligt nedgången och i ett ytligt sett dåligt skick, är Haga dock som exempel på vår tids bevarandeproblem av anläggningar skapade kring en familjs representativa boende ingalunda ett undantag. Överallt i Sverige försvinner eller förfaller mer eller mindre i tysthet bebyggelsen på herrgårdar, gårdar vid bruk och andra industrier äldre, värdefulla byggnader. Detta sker inte bara vid privata byggnader, även byggnader i statlig och kommunal ägo drabbas ofta på grund av otillräckligt intresse för bebyggelsen ifråga. Alltför ofta uppdragas byggnadens ålder och äldre inredningar först under själva rivningen.

Det gradvisa förfallet av Haga är, trots det i sig själv tragiska att byggnaderna ej är ordentligt skyddade från väta och vandalism, att föredra framför rivning. Själva bevarandet utgör en hoppfull möjlighet till kommande insikt om värdet av husets och miljöns betydelse, inte minst för Enköpings kommun utan även ur rikssynpunkt. Ett bevarande till varje pris är bättre än en aldrig så snygg städning av området efter en eventuell rivning.

Att stormaktstidens praktbyggnader upplever svåra tider ur underhållssynpunkt och att ekonomiska förutsättningar oftast saknas är dock enligt arkivalierna inte unikt. Under tiden efter Karl XI:s reduktion och under nöd- och ofredsåren omkring år 1700, förföll många slottsbyggnader, vilka dock bevarats till vår tid trotsande tillfälliga nedgångsperioder genom sina oftast oerhört välbyggda konstruktioner med välvda källare och ibland flerdubbla bjälklag. Även senare har många byggnader upplevt förfallsperioder, så stod t.ex. Haga under 1800-talets slut lång tid öde och förföll.